

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Uluslararası Dil, Edebiyat, Kültür, Tarih, Sanat ve Eğitim Araştırmaları Dergisi

The Journal of International Language, Literature, Culture, History, Art and Education Research

Sayı/Issue 15 (Nisan/April 2024), s. 1457-1470.
Geliş Tarihi-Received: 20.02.2024
Kabul Tarihi-Accepted: 26.03.2024
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1440597

Belâgat İlminde Harf ve Harekeyle İlgili Söz Sanatları

The Rhetorical Arts Related to Letters and Vowels in the 'Ilm al-Balāgha

Ahmet GEZEK*

Öz

Belâgat ilminde harf ve harekeyle ilgili edebi sanatlar belâgat eserlerinde bazen bedî' ilmi içinde, bazen belâgate dahil olan sanatlar olarak, bazen de muhtelif söz sanatlarıyla birlikte zikredilmiştir. Çalışmamızda harf ve harekeye dair söz sanatları incelenmiştir. Bu sanatlardan kelimelerin noktalı veya noktasız harflerden oluşmasıyla ilgili olanlar; hayfâ', raktâ', mühmel, mu'cem, mülemma' ve tashîf'tir. Birbirine bitişen veya bitişmeyen harflerle yazı yazma sanatları muvassal ve mukatta', harflerin dizilimiyle ilgili olanlar kalb ve ebced hesabıdır. İbarede harf ve harekenin değişmesiyle ilgili sanatlar ise müvârebe, mütelevvin ve mütezilil'dir. Çalışmamızda, harf ve harekeyle ilgili sanatlardan en çok bilinenlerinin kalb ve müvârebe olduğu tespit edilmiştir. Diğerleri ise edebiyat ve belâgat eserlerinde nadir olarak geçen sanatlardır. Az bilinen sanatlardan mütezilil, kelimenin harekesinin yanlış okumasıyla gerçekleştiği için edebi sanat olarak değerlendirilmemesi daha uygundur. Bu araştırmada, harflerle ilgili edebi sanatların bir araya toplanması amaçlanarak belâgat eserlerindeki durumu incelenmiştir. İlgili sanatlara dair örneklerin edebiyat eserlerinde az bulunması, bu sanatların belâgat eserlerinin çoğunda bulunmamasına etki ettiği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Arap dili ve belâgati, bedî' ilmi, noktalı-noktasız harfler, harflerin yazılışı, harf-hareke değişmesi.

Abstract

In the 'Ilm al-Balāgha, literary arts related to letters and vowels are mentioned in rhetoric books, sometimes within the 'Ilm al-Badī', sometimes as arts added to rhetoric and sometimes together with various rhetorical arts. In our study, figures of speech related to letters and vowels were examined. Among these arts, those related to the formation of words from letters with or without dots; khayfā, raqtā', muhmal, mu'jam, mulamma' and taṣhīf. The arts of writing with adjacent or non-adjacent letters are muvaṣṣal and muqaṭṭa', while those related to the arrangement of letters are qalb and abjad calculation. The arts related to the change of letters and vowels in the phrase are muwāraba, mutalawwin and mutazalzil. In our study, it was determined that the most well-known arts related to letters and vowels are qalb and muwāraba. Others are arts that are rarely mentioned in literature and rhetoric books. Mutazalzil, one of the lesser-known arts, is more appropriate not to be considered as literary art because it is realized by misreading the word. In this research, it was aimed to gather literary arts related to letters and their situation in rhetoric books was examined. It is thought

* Dr. Öğr. Üyesi, Yalova Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı, Yalova/Turkey, e-posta: ahmetgezek02@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-5941-9533.

that the scarcity of examples of the relevant arts in literary works affects the absence of these arts in most rhetoric books.

Keywords: Arabic Language and rhetoric, 'ilm al-badî', dotted and non-dotted letters, writing of letters, letter-vowel change.

Giriş

Belâgat ilmi, klasik dönemde Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî (ö. 626/1229) ve Hatîb el-Kazvînî'den (ö. 739/1338) sonra me'ânî, beyân ve bedî' olarak üç kısma ayrılmış ve modern belâgat eserlerinde bu üçlü tasnif kabul görmüştür. Belâgatteki üç ilimden biri olan bedî' ilminin Sekkâkî ve Hatîb el-Kazvînî'den sonra klasik ve modern dönemde lafzî güzelleştiren ve manayı güzelleştiren sanatlar olarak ikiye ayrılması yaygındır (Abbâs, 2007, s. 276-277; Atîk, t.y., s. 76; Bulut, 2014, s. 223; Cârîm ve Emîn, t.y., s. 263; Hâşimî, t.y., s. 298; Hatîb el-Kazvînî, 2010, s. 114, t.y., s. 255; Matlûb ve Basîr, 1999, s. 420; Merâğî, 1993, s. 319; Sekkâkî, 1987, s. 423; Teftâzânî, 2013, s. 640-641). Bu söz sanatlarının bazısı modern dönemde diğerlerinden daha çok ön plana çıkmış, bazısı ise nadiren bir müellif tarafından zikredilmiştir.

Bedî' sanatları içinde mana ve lafız dışında; ibaredeki harflerin yazılışıyla, harflerin noktalı veya noktasız olmasıyla, sayısal değeriyle, sıralanışıyla, dizilimiyle ve hareke değişimiyle ilgili edebi sanatlar bulunmaktadır. Bu sanatlar belâgat eserlerinde bazen tasnif yapılmadan (Vatvât, 1945, s. 164-169), bazen bedî' ilmi içinde lafzî güzelleştiren sanatlar kısmında (Emîn, 1987, s. 153-155), bazen de belâgate dahil olan hünerler (Bulut, 2016, s. 319-325; Saraç, 2013, s. 300-308; Sekkâl, 2020, s. 49-54) veya harf ve yazıya bağlı hünerler (Selçuk vd., 2022, s. 175-186) olarak bedî' ilminden sonra ele alınmıştır. Klasik ve modern belâgat eserlerinde harf ve hareketlerle ilgili sanatlar çoğunlukla yer verilmemiştir. Bu sanatların bedî' ilminde mana ve lafızla ilgili sanatlardan sonra harf ve hareketlerle ilgili sanatlar olarak üçüncü bir kısım olması kanaatimizce daha isabetlidir.

Bu çalışmada, klasik ve modern belâgat eserlerinde harf ve harekeyle ilgili söz sanatları incelenerek tasnif edilmiştir. Araştırmamızda, farklı belâgat eserlerinde dağınık bir şekilde var olan bu sanatların daha iyi anlaşılması amaçlanmıştır.

1. Harflerle İlgili Söz Sanatları

Harflerle ilgili söz sanatları; ibaredeki anlam ve telaffuzdan (söyleyişten) farklı olarak harflerin noktalı veya noktasız olması, noktanın değişmesiyle anlamın değişmesi, kelimenin birbirine bitişen veya bitişmeyen harflerden meydana gelmesi, ifadedeki harflerin tersten sıralanışı ve harflerin sayısal değeri gibi konuları ihtiva eder.

1.1. Harflerin Noktalı-Noktasız Gelmesi: Hayfâ, Raktâ', Mühmel, Mu'cem, Mülemma', Tashîf

Kelimelerin noktalı veya noktasız harflerden oluşması veya cümlenin kurulmasına dair sanatlar hayfâ', raktâ', mühmel, mu'cem, mülemma' ve tashîf'tir. Klasik ve modern belâgat eserlerinin çoğunda bu sanatlara rastlanmamıştır. Klasik dönemin önemli Fars şairlerinden Reşîdüddîn Vatvât (ö. 573/1177) *Hadâiku's-sihr fî dekâiki'si'r* isimli eserinde tasnif yapmadan; Şemseddîn Kirmânî (ö. 786/1384) ise *Tahkîku'l-fevâidi'l-giyâsiyye* adlı kitabında lafzî güzelleştiren sanatlar içinde (Kirmânî, 2003, s. 2/322-323) bu sanatlara değinmiştir (Vatvât, 1945, s. 164-168). Modern dönemde ise Arapça ve Türkçe yazılan bazı belâgat kitaplarında bu sanatlara yer verildiği mülâhaza edilmiştir (Bulut, 2016, s. 320-325; Emîn, 1987, s. 153-155; Saraç, 2013, s. 305-306; Sekkâl, 2020, s. 50-51).

1.1.1. İbaredeki Bir Kelimenin Noktalı, Diğerinin Noktasız Harflerden Oluşması: Hayfâ'

Sözlükte الخَيْف gözlüklerinden biri mavi, diğeri siyah insan, at, beyaz ve sarı çizgili çekirge (Cevherî, 1987, s. 4/1359; İbn Manzûr, 1993, s. 9/101-102) gibi anlamlara gelen hayfâ, belâgat terimi olarak; nesir veya şiir ifadelerde, kelimelerden birinin tüm harflerinin noktalı, diğerinin tüm harflerinin noktasız olması demektir (Kirmânî, 2003, s. 2/822-823; Tehânevî, 1996, s. 1/772; Vatvât, 1945, s. 168-169). Klasik ve modern birçok belâgat kitabında olmayan hayfâ sanatı için verilen örneklerden biri, Muhammed Harîrî'nin (ö. 516/1122) *Makâmât* eserindeki;

الْكُرْمُ تَبَّتْ اللَّهُ جَيْشَ سُعُودِكَ يَرِينُ وَاللَّوْمُ غَضَّ الدَّهْرُ جُفْنَ حَسُودِكَ يَشِينُ

“Asalet, güzellik verir. (Allah bahtını daim kılsın.) Kınama ise itibarı zedeler. (Kader, seni kıskananların göz kapaklarını kapatsın.)”

sözleridir (Harîrî, 1983, s. 62-63). Harîrî üç satır kadar devam eden ifadelerinde bir kelimeyi noktalı, diğer kelimeyi noktasız harflerle söylemiştir.

Bu tür örnekler edebiyat eserlerinde az olup bunlardan biri Harîrî'nin *Makâmât* eserindeki;

إِسْمَحْ فَبِتُّ السَّمَاحَ زَيْنٌ وَلَا تُحِبْ آمِلًا تَصَيِّفُ

“Cömert ol. Cömertliği yaymak güzeldir. Umutsuzluğa düşme ki ağırlanasın!”

beytiyle başlayan ifadeleridir (Harîrî, 1983, s. 496). Şair beş beyitlik şiirinde bir kelimeyi noktalı, diğerini noktasız harflerle inşa etmiştir.

Hayfâ' ile ilgili bir başka örnek, on dokuzuncu yüzyılda yaşayan Lübnanlı şair ve edebiyatçı Nâsîf Yâzicî'nin (1800-1871) *Makâmât* adlı eserinde;

طَبِيَّةٌ أَدْمَاءُ تُفْنِي الْأَمَلَا حَيَّبَتْ كُلَّ شَجِيحٍ ٍ سَأَلَا

“Umudu tüketen esmer ceylan, onu isteyen her mahzun (kişiyi) başarısızlığa uğrattı.”

beytiyle başlayan sözleridir (Yâzicî, t.y., s. 120-121). Yâzicî, on beyitlik şiirinde kelimelerin birini noktalı, diğerini noktasız harflerden seçmiştir.

Hayfâ' sanatı belâgat eserlerinde az bulunmakta olup bu sanatı kullanan edebiyatçılar bulunduğu için çalışmamıza dahil edilmiştir.

1.1.2. İbaredeki Kelimelerin Birinin Noktalı, Diğerinin Noktasız Harflerden Oluşması: Raktâ'

Sözlükte, beyaz noktalar kendisinde bulunan benekli siyahlık veya siyah noktalar kendisinde bulunan benekli beyazlık anlamına gelen raktâ', (İbn Sîde, 2000, s. 6/269; Zebîdî, 1965, s. 19/308-309) belâgat ilminde; nesir veya şiir türü ifadelerde, bir harfi noktalı, diğeri noktasız kelimelerle yazı yazmaya denir (Kirmânî, 2003, s. 2/823; Vatvât, 1945, s. 167-168). Belâgat eserlerinde az rastlanılan bir edebi sanat olan raktâ' ile ilgili Harîrî, Hz. Peygamber hakkında; أَخْلَافُ سَيِّدِنَا نُحُبُّ “Efendimizin ahlaki sevilmiştir.” sözüyle başlayan ve içinde nesir ile şiir barındıran uzun bir raktâ' risalesi yazmıştır (Harîrî, 1983, s. 260-265).

Benzer şekilde Yâzicî'nin, raktâ' ile yazdığını belirttiği;

وَنَدِيمٌ بَاتَ عِنْدِي لَيْلَةً مِنْهُ عَلِيلٌ “Bir dost yanımda kaldı. Susuzluk o geceden (kaldı.)”

sözleriyle başlayan yedi beyitlik şiiri bulunmaktadır (Yâzicî, t.y., s. 121-122). Bu iki müellif dışında Vatvât, Hz. Peygamber hakkında kendisinin yazdığını belirttiği;

سَيِّدُنَا ذُو خُلُقٍ وَخُلُقِي وَظَرْفٍ وَنُطْقِي / “Efendimiz; ahlak, hilkat, zarafet ve fesahat sahibidir.”

ifadesini örnek olarak vermiştir (Vatvât, 1945, s. 168).

Hayfâ’ gibi edebiyat eserlerinde örneklerine az rastlanan raktâ’, bazı Arap belâgati eserlerinde bulunduğu için çalışmamızda yer almıştır.

1.1.3. İbarede Bazı Harflerin Bulunmaması veya Kelimelerin Tümünün Noktasız Harflerden Oluşması: Mühmel

Hazif, ‘âtıl, ‘âvâtıl, ve ihmâl gibi adları bulunan mühmel, (Bulut, 2016, s. 322; Emîn, 1987, s. 155; Sekkâl, 2020, s. 50; Vatvât, 1945, s. 166) sözlükte kullanımı olmayan söz, önemsiz miktar, yolunu kaybetmiş kişi veya deve demektir (İbn Manzûr, 1993, s. 11/710; Ömer, 2008, s. 3/2367). Belâgat terimi olarak; nesir veya şiir türü ifadelerde bazı harflere bilerek yer vermemek veya kelimelerin noktasız harflerden oluşmasıdır (İbn Hicce el-Hamevî, 2004, s. 2/448; Müeyyed-Billâh el-‘Alevî, 2002, s. 3/99; Tehânevî, 1996, s. 1/531; Vatvât, 1945, s. 166). Bu sanatta, bir maksada binaen ibarede bazı harflere yer verilmez veya ibarede seçilen kelimelerin hepsi, noktasız harflerden meydana gelir.

Bir sebepten ötürü ibarede bazı harflerin kullanılmamasıyla ilgili Hz. Ali’ye dayandırılan bir rivayet bulunmaktadır (Müeyyed-Billâh el-‘Alevî, 2002, s. 3/99). Şöyle ki; Hz. Ali, sohbet meclisinde elif harfinin sözlerde çok kullanıldığına dikkat çekmek için elif harfinin içinde bulunmadığı ve mûnika/şık, zarif diye isimlendirdiği;

حَدَّثَ مَنْ عَظُمَتْ مِنْهُ، وَسَبَّغَتْ نِعْمَتُهُ، وَسَبَّغَتْ رَحْمَتُهُ غَضَبَهُ، وَتَمَّتْ كَلِمَتُهُ...

“İyiliği büyük ve nimeti bol olan, rahmeti gazabını geçen, sözü tamamlanmış olana hamdettim...”

sözleriyle (el-Müttekî el-Hindî, 1981, s. 16/209-211; Suyûtî, 2005, s. 18/439-440) başlayan uzun, doğaçlama bir hutbe söylemiştir.

Benzer şekilde Mu’tezile mezhebinin kurucusu Vâsıl b. Atâ’nın peltek biri olduğu ve sözcüklerinde elinden geldiğince ر harfini kullanmaktan sakındığı belirtilmiştir (Müeyyed-Billâh el-‘Alevî, 2002, s. 3/99). Nitekim, ر harfinin içinde çok geçtiği; اَطْرَحُ رُحْمَكَ وَارْكَبُ اَطْرَحُ رُحْمَكَ وَارْكَبُ “Mızrağımı at. Atına bin” sözünü söylemesi Vâsıl’dan istenildiğinde, Vâsıl aynı anlama gelen ve içinde ر harfinin bulunmadığı اَلْقِ قَتَاتَكَ وَاعْلُ جَوَادَكَ sözlerini kullanmıştır (Vatvât, 1945, s. 166).

Mühmel sanatının, noktasız harflerin kullanılması anlamına gelmesiyle ilgili olarak ise Harîrî’nin Makâmât’ının Semerkant ve Vâsıt bölümlerinde iki hutbesi (Harîrî, 1983, s. 281-285; 295-298) ve Halep bölümünde;

أَعِدُّ لِحُسْتَاكَ حَدَّ السِّبْلَاخِ وَأُورِدُ الْأَمَانَ وَرَدَّ السَّمَاخِ

“Silahın keskin tarafını seni kıskananlar için hazırla. Hoşgörüyü pınarını sana ümit besleyenlere ulaştır.”

sözleriyle başlayan on beyitlik şiiri (Harîrî, 1983, s. 493-494) vardır.

Yâzicî’nin da benzer şekilde noktasız harflerden müteşekkil biri yirmi altı, diğeri dört beyitten oluşan şiirleri bulunmaktadır (Yâzicî, t.y., s. 114-116; 123). Arap edebiyatında hayfâ’ ve raktâ’ya göre daha çok yer bulan mühmel sanatı, harflerle ilgili olması dolayısıyla çalışmamıza dahil edilmiştir.

1.1.4. İbaredeki Kelimelerin Tümünün Noktalı Harflerden Oluşması: Mu'cem

Menkût, 'icâm ve 'arâis gibi isimleri olan mu'cem; (Akdemir, 2021, s. 355; Bulut, 2016, s. 325; Emîn, 1987, s. 154; Sekkâl, 2020, s. 50) noktalı harf, harflerin yazılışı ve sözlük anlamındandır (İbn Fâris, 1979, s. 4/240-241; Zebîdî, 1965, s. 33/64-65). Belâgat ilminde; şiir veya nesir türü ifadelerde kelimelerin noktalı harflerden oluşması demektir (Bulut, 2016, s. 325; Emîn, 1987, s. 154; Sekkâl, 2020, s. 50). Tüm harflerin noktasız olması anlamındaki mühmel sanatının zıttı olan mu'cem'in klasik edebiyat ve belâgat kitaplarında örneklerine ve tanımına rastlanmamış, bu sanata bazı modern belâgat eserlerinde özetle değinilmiştir.

Örneğine Nâsif Yâzicî' da rastlanılan bu sanatla ilgili olarak Yâzicî'nin;

بَشَجِيَّ يَبِيْثُ فِي شَجْنٍ فَمَنْ يَنْتَشِبُنْ فِي فَنِّ

"Hüzün ve endişeyle geceyi geçiriyor. Aşka meftun olma (hali) ortaya çıkıyor."

sözleriyle başlayan on beyitlik şiiri (Yâzicî, t.y., s. 117-118) vardır. Bu beyitlerde seçilen kelimelerin harfleri noktalıdır. Arapça yazılan edebiyat eserlerinde örneklerine pek rastlanılmayan mu'cem sanatıyla ilgili bazı belâgat kitaplarında kısa ve öz bilgiler bulunmaktadır.

1.1.5. Beytin Bir Mısraının Noktalı, Diğer Mısraının Noktasız Harflerden Oluşması: Mülemma'

Sözlükte bir şeyin parıldaması ve ışıdaması, benekli ve çeşitli renklerde olması gibi anlamlara gelen mülemma', (İbn Manzûr, 1993, s. 8/325; Mustafa vd., t.y., s. 2/839) bazı belâgat bilginlerince; beytin bir mısraının noktasız, diğer mısraının noktalı olması anlamına gelir (Akdemir, 2021, s. 357; Emîn, 1987, s. 154). Mülemma' sanatının daha az bilinen tanımı bu şekilde olup harflerle ilgili olduğu için çalışmamızda bu tanıma yer verilmiştir. Konuyla ilgili olarak Yâzicî, *Makâmât* adlı eserinde;

أَسْمَرٌ كَالرُّنْحِ لَهُ عَامِلٌ يُغْضِي فَيُفْضِي نَجْبٌ شَنِقٌ

"Kumral, keskin uçlu mızrak gibi, gözlerini kısıyor. Ardından kalbi yok eden bir özlem geçiyor."

ifadeleriyle başlayan yedi beyitlik bir şiir söylemiştir.(Yâzicî, t.y., s. 119-120) Arapça edebi eserlerde bu şekildeki beyit ve şiirlere başka bir müellifte rastlanmamıştır.

Klasik dönemdeki tanıma göre; bir mısraı Arapça, diğer mısraı Farsça olan beyitlere mülemma' denir. Bu durum, bazen bir beytin veya beyitlerin Arapça, diğer beytin veya beyitlerin Farsça olmasıyla gerçekleşir (Tehânevî, 1996, s. 2/1643; Vatvât, 1945, s. 164). Burada Farsça olmasıyla kastedilen, mısra veya beytin farklı bir dille yazılmasıdır (Akdemir, 2021, s. 357).

Her iki farklı tanımıyla da kullanımı az olan mülemma', bir tanımının harflerdeki noktalarla ilgili olması dolayısıyla bu çalışmada yer almıştır.

1.1.6. Harflerdeki Noktaların Değişmesiyle Mananın Değişmesi: Tashîf (Musahhaf)

Kelime olarak, bir şeyi yanlış harekeleme, tahrif etme ve dilbilgisi hatası anlamlarına gelen tashîf, (Mustafa vd., t.y., s. 1/508; Zebîdî, 1965, s. 24/6) belâgat ilminde; noktalı harfi noktasız, noktasız harfi noktalı yaparak kelimenin anlamını değiştirmektir (Hâşimî, t.y., s. 330; Sekkâl, 2020, s. 28; Vatvât, 1945, s. 169-170). Bu değişiklikte övgü

ifadesi yergiye, (Vatvât, 1945, s. 169) yergi övgüye dönüşür ve ilk anlamın zıttı olur (Saraç, 2013, s. 306).

Örneğin; أَنْتَ سِرُّ الْبَاسِ “Sen yiğitliğin özüsün.” (Vatvât, 1945, s. 170) ifadesinde سِرُّ öz kelimesi سِرٌّ noktalı olduğunda, cümlenin anlamı “Sen yiğitlerin en kötüsüsün” şeklinde değişerek anlam övgüden yergiye çevrilmektedir. Vatvât’ın;

يَا حَامِلَ الْقُرْآنِ أَنْتَ الصَّابِرُ أَنْتَ الْمُحَبَّبُ وَالْعَيْشِيُّ الْفَاحِرُ

“Ey Kur’ân’ı ezberleyen! Sen sabredensin. Sen sevilensin, zenginsin ve iftihar edilensin.”

beytinde (Vatvât, 1945, s. 170) benzer durum söz konusudur. Zira حَامِلٌ ezberleyen kelimesi حَامِلٌ noktalı olarak unutmak anlamında kullanıldığında, cümlenin anlamı övgüden yergiye dönüşür.

Belâgat eserlerinde tashîf’in daha çok bilinen tanımı; telaffuzu birbirine yakın iki kelimenin noktalarının birbirinden farklı olması şeklindedir (Atîk, t.y., s. 210; Bahâüddîn es-Sübki, 2003, s. 2/293; Habenneke, 1996, s. 2/497; Medine Üniversitesi Komisyonu, t.y., s. 507). Bu tanıma göre tashîf, cinâs-ı musahhaf diye isimlendirilerek cinâs-ı gayr-ı tâm’ın alt başlığı olur. Mesela; وَالَّذِي هُوَ يُطْعِمُنِي وَيَسْقِينِي وَإِذَا مَرِضْتُ فَهُوَ يَشْفِينِي “O, bana yediren ve içirendir. Hastalandığımda da O bana şifa verir.” (Altuntaş ve Şahin, 2011, 26/79-80) ayetinde يَشْفِينِي ve يَشْفِينِي kelimeleri telaffuz yönüyle birbirine benzeyip aralarında sadece nokta farkı olduğu için burada cinâs-ı musahhaf vardır.

Tashîf sanatında bir kelimedeki noktanın değişmesiyle ifadenin anlamı zıddına döner. Cinâs-ı musahhaf’ta ise bir ibarede telaffuzu birbirine benzeyen iki kelimedenden biri noktalı, diğeri noktasız olur. Her iki sanat birbirinden farklı olmakla birlikte aynı kavram kullanıldığı için burada aradaki farka değinilmiştir.

1.2. Harflerin Bitişik-Ayrı Yazılışı: Muvassal, Mukatta’

Birbirine bitişen veya bitişmeyen harflerle yazı yazma sanatı muvassal ve mukatta’dır. Belâgat eserlerinin çoğunda bu iki sanat bulunmamaktadır. Reşidüddîn Vatvât (ö. 573/1177) *Hadâiku’s-sihr fi dekâiki’si’r* adlı eserinde; (Vatvât, 1945, s. 165) İsmâüddîn İsferyânî ise *el-Atvel* adlı şerhinin sonuç kısmında bu iki sanattan söz etmiştir (İsferyânî, t.y., s. 2/487). Modern dönemde Arapça ve Türkçe yazılan bazı belâgat eserlerinde bu sanatlara özet olarak değinilmiştir (Akdemir, 2021, s. 355-356; Bulut, 2016, s. 319; Sekkâl, 2020, s. 53).

1.2.1. Kelimelerin, Birbirine Bitişen Harflerden Oluşması: Muvassal

Sözlükte bir şeyi bir şeye birleştirme, ulaştırma ve bağlama gibi anlamlara gelen muvassal, (Cevherî, 1987, s. 5/1842-1843; İbn Manzûr, 1993, s. 11/726-728) belâgat terimi olarak; ibaredeki kelimeleri bitişik harflerden oluşturmaya denir (Saraç, 2013, s. 306; Sekkâl, 2020, s. 53; Selçuk vd., 2022, s. 186; Vatvât, 1945, s. 165). Bazı belâgat bilginleri bu sanatı şiire mahsus kılmıştır (Sekkâl, 2020, s. 53; Vatvât, 1945, s. 165).

Mısırlı edebiyatçı ve şair Mustafa Sâdık er-Râfi’ (1881-1937); Safiyyüddin Hillî’nin (ö. 749/1348) birkaç beyti dışında bu sanata yer veren belâgat müellifleri ve şairler olmadığını belirtmiştir (Râfi’î, t.y., s. 3/278). Hillî’nin;

سَلِّ مُنْئِفِي عَطْفًا عَسَى يَنْعَطِفَ فَلَقَدْ قَسَا قَلْبًا فَمَا يَنْطَافِ

Beni perişan eden kişiden af iste! Umulur ki şefkate gelir. Gerçekten kalp katılaştı. Daha incelmez ki...

beytinde (Râfi'î, t.y., s. 3/278) kelimeler, birbirine bitişen harflerden meydana gelmiştir. Benzer şekilde Harîrî'nin *Makâmât* adlı eserinde;

فَتَنَّتْنِي فَجَنَّتْنِي تَحْتِي بَتَجَرَّ يَفْعَلُ غَبَّ تَحْتِي

“O, çokça itham ederek aklımı çeldi. Beni mecnun etti. Arada (yine) aklımı başımdan alıyor.”

sözleriyle başlayan beş beyitlik bir şiiri bulunmaktadır (Harîrî, 1983, s. 495). Kelimeler bu beyitlerde bitişik harflerden oluştuğu için muvassal; harfler noktalı olduğu için burada aynı zamanda mu'cem sanatı vardır.

Çoğu belâgat eserinde ve Arap şiirinde yer verilmeyen bir sanat olan muvassal, harflerle ilgili olduğu için çalışmamıza dahil edilmiştir.

1.2.2. Kelimelerin Birbirine Bitişmeyen Harflerden Oluşması: Mukatta'

Mukatta' kelime olarak; bir şeyin parça parça olması, parçalara ve bölümlere ayrılmasıdır (Ezherî, 2001, s. 1/133; Zebîdî, 1965, s. 22/46-47). Belâgat ilminde; ibaredeki kelimeleri birbirine bitişmeyen harflerden oluşturmaya söylenir (Saraç, 2013, s. 306; Sekkâl, 2020, s. 53; Selçuk vd., 2022, s. 186; Vatvât, 1945, s. 165). Muvassal sanatının zıttı olan bu sanat bazı belâgat bilginlerine göre sadece şiirde bulunur (Sekkâl, 2020, s. 53; Vatvât, 1945, s. 165).

Râfiî, Safiyyüddin Hillî'nin birkaç beyti dışında bu sanata değinen müellif olmadığını belirttiğinden sonra Hillî'nin;

إِذَا زَارَ دَارِي زُورٌ وَوُدُّ أَوْدٌ وَأُورِدُهُ وَرَدٌ وَوَدِّي

“Vedûd, evimi ziyaret ettiğinde, sevgimin gülünü ona ulaştırmayı isterim.”

sözünü örnek vermiştir (Râfi'î, t.y., s. 3/278). Kelimeler, birbirine bitişmeyen harflerden müteşekkil olduğu için burada mukatta' sanatı gerçekleşmiştir. Vatvât'ın mukatta' ile ilgili olarak benzer anlamda iki beyitlik şiiri vardır (Vatvât, 1945, s. 165).

Muvassal gibi çoğu belâgat eserinde ve Arap şiirinde bulunmayan mukatta', harflerin yazılışıyla ilgili olan ve az bilinen bir sanat türüdür.

1.3. Harflerin Dizilimi

Belâgat ilminde harflerin sıralanışıyla ilgili söz sanatları, bedî ilminde lafzı güzelleştiren sanatlar içinde yer almıştır. Bu tür sanatlardan daha çok bilineni kalb olup diğeri ebced hesabıdır. Kalb sanatına Sekkâkî ve Hatîb el-Kazvînî'nin lafzı güzelleştiren sanatlar içinde değinmesi, (Hatîb el-Kazvînî, 2003, s. 299; Sekkâkî, 1987, s. 431) bu sanatın harflerle ilgili diğer sanatlarla göre şöhret bulmasında önemli rol oynamıştır. Ebced hesabı ise bazı belâgat bilginlerince bedî ilmine dahil edilmiştir (Akdemir, 2021, s. 348-349; Bulut, 2016, s. 256; Emîn, 1987, s. 182-183; Saraç, 2013, s. 300-301; Sekkâl, 2020, s. 38-39).

1.3.1. Harflerin Tersten Sıralanışı: Kalb

Kalb; bir şeyi çevirmek, ters çevirmek, arkasını çevirmek, döndürmek, altını üstüne getirmek gibi anlamlara gelir (Cevherî, 1987, s. 1/205-206; Mutçalı, 2022, s. 758-759). Belâgat terimi olarak; bir ibarenin harfleri tersten okunduğunda, o harflerle aynı ifadenin tamamen veya yaklaşık olarak ortaya çıkmasıdır (Habenneke, 1996, s. 535; Hatîb el-Kazvînî, 2003, s. 299; Merâğî, 1993, s. 364-365; Teftâzânî, 2013, s. 702).

Örneğin; Müddessir sûresindeki رَبَّكَ فَكَّرْتُ “Rabbini yücelt.” (Müddessir, 74/3) ayetinde harfler tersinden okunduğunda cümlelerin dizilimi aynı şekilde olmuştur. Kalb

sanatında sadece harflerin dizilimine bakılır ve hareketler dikkate alınmaz. Benzer şekilde Enbiyâ sûresinde geçen *كُلٌّ فِي فَلَكٍ* “Her biri bir yörüngede...” (Enbiyâ, 21/33) ifadelerindeki harfler tersinden okunduğunda dizilim aynıdır. Bu minvalde Kâdî el-Errecânî'nin (ö. 544/1149);

مَوَدُّنُهُ تَدْوِمٌ لِكُلِّ هَوَلٍ وَهَلْ كُلُّ مَوَدُّنُهُ تَدْوِمٌ

“Onun sevgisi her korkuda (zorlukta) devam ediyor. Herkesin sevgisi (böyle durumlarda) devam eder mi?” (İbn Hallikân, 1994, s. 1/154; İbn Tağrıberdî, t.y., s. 5/285; Nüveyrî, 2002, s. 7/171)

beyti örnek verilmiştir. Zira bu beytin harfleri tersinden sıralandığında aynı ifade ortaya çıkmaktadır.

Kalb sanatında, ibaredeki harfler tersinden okunduğunda harflerin sıralanışı aynı olur. Akis ise, kelimelerin yerleri tamamen veya kısmen değiştirilerek yeni bir söz söyleme sanatıdır (Hatîb el-Kazvîni, 2003, s. 265; Teftâzânî, 2013, s. 650; Tibî, 1987, s. 494). Akis sanatında kelimelerin yerleri değişince anlam değişmekte, kalb sanatında ise harflerin ibarede tersten sıralanışının anlama tesir eden bir yönü bulunmamaktadır.

Buradaki kalb sanatı, cinâs-ı gayr-ı tâm'ın alt başlıklarından olan cinâs-ı kalb'ten farklıdır. Zira cinâs-ı kalbte, cinası oluşturan iki veya daha çok kelimenin tamamı veya bir kısmı tersinden okunduğunda aynı harfler ortaya çıkmakta, (Abdurrâzık, 1981, s. 257-258; Bahâüddîn es-Sübki, 2003, s. 2/290-291; Sa'îdî, 2005, s. 4/545-546) kalb sanatında ise bir ibarenin harfleri tersinden okunduğunda harflerin diziliminin aynı olması kastedilmektedir.

1.3.2. Harflerin Sayısal Değeri: Ebced, Tarih Düşürme

Klasik belâgat eserlerinde ebced hesabı bed'î ilmi içinde geçmemekle birlikte bazı modern belâgat eserlerinde bu konuya değinildiği için çalışmamıza dahil edilmiştir. Ebced hesabına bed'î ilmi içinde yer veren ilk kişinin *Nefehâtü'l-ezhâr* kitabıyla edebiyatçı ve şair Abdülganî b. İsmâîl en-Nâblusî (ö. 1143/1731) olduğu belirtilmektedir (Bulut, 2016, s. 256; Emîn, 1987, s. 182). Günümüzde bazı belâgat eserlerinde bu konu geçmektedir (Akdemir, 2021, s. 348-349; Bulut, 2016, s. 256; Emîn, 1987, s. 182-183; Saraç, 2013, s. 300-301; Sekkâl, 2020, s. 38-39).

Ebced hesabının Cahiliye ve Abbasiler döneminde varlığına dair bazı örnekler bulunmakla birlikte (Emîn, 1987, ss. 182-183; Râfi'î, t.y., s. 3/250) harflerin sayı değerinin Süryaniceden Arapçaya geçmiş olduğuna dair görüşler de vardır (Sekkâl, 2020, s. 38-39). Bu hesaba göre harflerin sayısal değere göre sıralanışı aşağıdaki beyte göredir:

أَجْدَ هَوَزٌ حَطِي كَلْمُنْ سَعْفَصُ قَرَشَتْ نُحَدُ ضَطْعُ

أ	ب	ج	د	ه	و	ز	ح	ط	ي
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

ك	ل	م	ن	س	ع	ف	ص	ق
20	30	40	50	60	70	80	90	100

ر	ش	ت	ث	خ	ذ	ض	ظ	غ
200	300	400	500	600	700	800	900	1000

İbrahim b. el-Mübellit'in (ö. 991/1583) Osmanlı Sultanı 2. Selim'le ilgili olarak söylediği;

وَذَوَّلَهُ مُلْكٌ فِيهَا مُؤَرَّخًا سَلِيمٌ تَوَلَّى الْمُلْكَ بَعْدَ سَلِيمَانَ

"Sultan olana tarih düşerek dedim ki; Selim, Süleyman'dan sonra saltanatı üstlendi."

beytinin ikinci mısraındaki harfler ebced hesabıyla hicri 973 (miladi 1566) tarihine denk gelmekte (Bulut, 2016, s. 258; Emîn, 1987, s. 185) ve bu tarih, Sultan 2. Selim'in Osmanlı tahtına oturuşuna işaret etmektedir. Günümüzde bazı camilerin, kiliselerin kapıları üzerinde ve kabirlerin üstünde benzer şekilde tarih verme örnekleri bulunmaktadır (Sekkâl, 2020, s. 40).

2. Harf veya Harekeyle İlgili Olanlar:

Bedî' ilminde harf veya harekeyle ilgili tespit edilen söz sanatları müvârebe, mütelevvin ve mütezil'dir. Müvârebe, mütelevvin ve mütezil'e göre daha çok bilinen bir sanattır. Klasik belâgat müelliflerinden Reşîdüddîn Vatvât'ın yer verdiği mütelevvin ve mütezil, (Vatvât, 1945, s. 154; 183) sonraki müellifler tarafından benimsenmemiştir. Arapça yazılan modern belâgat eserlerinde bu iki sanata rastlanmamış, fakat Türkçe yazılan bazı belâgat kitaplarında özetle bu iki sanata değinilmiştir (Akdemir, 2021, s. 326; Saraç, 2013, s. 308).

2.1. Harf veya Harekenin Değişmesiyle Anlamın Değişmesi: Müvârebe

Sözlükte oyuna getirmek, aldatmak ve dâhilik gibi anlamlara gelen müvârebe, (İbn Manzûr, 1993, s. 1/796; Zebîdî, 1965, s. 4/341) belâgat ilminde; ibarenin bir harfi veya harekesi değiştiğinde veya ibareye bir harf ilave edildiğinde sözün anlamının değişmesine söylenir. Nükteye ve keskin zekaya dayalı bir sanat olan müvârebe'de kişi sözünü ayarlayarak sıkıntıya düşmekten, eleştirilmekten veya hesaba çekilmekten kendisini kurtarmış olur (Bulut, 2016, s. 232; Habenneke, 1996, s. 2/469; Hâşimî, t.y., s. 334).

Abbasi şairlerinden Ebû Nüvâs'ın (ö. 198/813) Halife Hârûnürreşîd'in (ö. 193/809) cariyesi Hâlise hakkında söylediği;

لَقَدْ ضَاعَ شِعْرِي عَلَى نَابِكُمْ ... كَمَا ضَاعَ عَقْدٌ عَلَى خَالِصَهْ

"Hâlise'nin (boynunda) kolye kaybaldığı gibi, şiirim de sizin kapınızda kaybolup gitti."

beyti, belâgat eserlerinde örnek verilmiştir. Hârûnürreşîd bu beyti duyup öfkelenildiğinde şair Ebû Nüvâs'a nedenini sormuş, Ebû Nüvâs da beyti o şekilde değil;

لَقَدْ ضَاءَ شِعْرِي عَلَى نَابِكُمْ ... كَمَا ضَاءَ عَقْدٌ عَلَى خَالِصَهْ

"Hâlise'nin boynunda kolye parıldadığı gibi, şiirim de sizin kapınızda parıldadı."

söylediğini ve sözünün yanlış anlaşıldığını belirterek kendisini halifenin öfke ve cezasından kurtarmıştır (Bahâüddîn es-Sübkî, 2003, s. 2/319; İbn Hicce el-Hamevî, 2004, s. 1/249-250).

İfadedeki harfin veya harekenin değişmesiyle anlamın değişmesi demek olan müvârebe, bazı belâgat bilginlerince lafzı güzelleştiren sanatlar içinde değerlendirilmiştir (Bulut, 2016, s. 232; Habenneke, 1996, s. 2/469; Hâşimî, t.y., s. 334). Kanaatimizce bu sanatın, harf veya harekeyle ilgili olarak ayrı bir tasnifte olması daha isabetlidir.

2.2. Harf veya Harekenin Değişmesiyle Veznin Değişmesi: Mütelevvin (Mülevven)

Kelime olarak renkli ve rengarenk olmak anlamlarına gelen mütelevvin, (Ömer, 2008, s. 3/2050) belâgat ilminde; harf veya harekenin değişmesiyle beytin vezninin değişmesidir. Şiire ait bir sanat türü olan mütelevvin sanatında kelimedeki yapılan az bir değişiklik beytin farklı bir vezinde gelmesi mümkün olur (Akdemir, 2021, s. 326; Vatvât, 1945, s. 154). Örneğin;

إِنَّمَا الدُّنْيَا فِدَاءُ دَارِهِ وَتَبُو الدُّنْيَا فِدَاءُ أُسْرَتِهِ

“Dünya ancak kendisine feda olmuştur. Dünya ehli ise kendi ailesine feda olmuştur.”

beytindeki فِدَاءُ kelimesinin iki farklı okunuşunda vezin değişmektedir. Şöyle ki; kelime فِدَاءُ şeklinde elif-i maksure ile okunduğunda beytin vezni medîd bahrinden ve taktî’i (veznin bölümleri) فَاعِلُنَّ فَاعِلُنَّ فَاعِلُنَّ şeklinde gelir. Fakat فِدَاءُ elif-i memdûde olarak geldiğinde, beytin vezni remel bahrinden ve taktî’i فَاعِلُنَّ فَاعِلُنَّ فَاعِلُنَّ olur (Vatvât, 1945, s. 154).

Belâgat ilminde az bilinen sanatlardan biri olan mütelevvin’i Vatvât zikretmiş ve klasik ve modern dönem bazı belâgat eserlerinde bu sanata değinilmiştir (Akdemir, 2021, s. 326; Tehânevî, 1996, s. 2/1444).

2.3. Harekenin Değişmesiyle Övgünün Yergiye Dönüşmesi: Mütezelzil

Sözlükte sarsılan ve sallanan anlamlarına gelen mütezelzil, belâgat ilminde; bir kelimedeki harekenin değişmesiyle ibarenin övgüden yergiye dönüşmesi demektir (Müeyyed-Billâh el-’Alevî, 2002, s. 3/90; Vatvât, 1945, s. 183). Mütezelzil, yukarıdaki sanatlardan farklı olarak sadece harekeyle ilgilidir.

Örneğin; *“Allah, kafirlere azap edecek ve onları cehennemde yakacaktır”* ifadesinde مُعَذِّبٌ ve مُخْرِقٌ kelimeleri ism-i fâil olarak kesreli olduğunda mana doğrudur. Her iki kelime, ism-i mef’ûl olarak fethalı olduğunda ise mana değişerek maksadını aşmış olur (Vatvât, 1945, s. 183).

Mütelevvin gibi belâgat ilminde az bilinen bir sanat olan mütezelzil’e Vatvât yer vermiştir. Müeyyed-Billâh Yahyâ b. Hamza el-Alevî (ö. 749/1348) ise bu sanatın nadir olarak bilindiğini ifade etmiştir (Müeyyed-Billâh el-’Alevî, 2002, s. 3/90; Vatvât, 1945, s. 183). Klasik ve modern bazı edebiyat kitaplarında bu sanat özet bir şekilde geçmektedir (Saraç, 2013, s. 308; Tehânevî, 1996, s. 1/426-427).

Kanaatimizce mütezelzil, yukarıdaki sanatlardan farklı olarak kelimenin harekesi yanlış okunduğunda anlamının bozulması üzerine dayalı olup bu açıdan mütezelzil’in edebi sanat olarak değerlendirilmemesi daha isabetlidir.

Sonuç

Bed’ ilmi, Sekkâkî ve Hatîb el-Kazvînî’den sonra lafzı ve manayı güzelleştiren sanatlar olarak iki kısma ayrılmış ve bu tasnif, klasik ve modern dönemdeki birçok belâgat müellifi tarafından benimsenmiştir. Bed’ ilminde bazı söz sanatları lafız veya anlamla değil, harf veya harekeyle ilgili olduğu halde belâgat eserlerinde bu sanatlar bazen lafzı güzelleştiren sanatlar içinde, bazen belâgat ilmine dahil olan hünerler olarak, bazen de tasnif yapılmadan bed’ ilmi içinde yer almıştır.

Bu çalışmada, harflerle ilgili söz sanatları incelenmiş olup bu sanatların bir araya getirilmesi amaçlanmış ve belâgat kitaplarında hangi sıklıkta yer aldıkları tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu minvalde çalışmamızda konu edilen söz sanatları; hayfâ’, raktâ’, mühmel,

mu'cem, mülemma', tashîf, muvassal, mukatta', kalb, ebced, müvârebe, mütelevvin ve mütezelzil olarak on üç tanedir.

Bu sanatlardan hayfâ', raktâ', mühmel, mu'cem, mülemma' ve tashîf, ibareyi oluşturan kelimelerin noktalı veya noktasız harflerden oluşmasıyla ilgili olup bu durum telaffuzdan ziyade harflerin farklı şekillerde dizilimiyle ilgili bir durumdur. Klasik dönemde Reşîdüddîn Vatvât ve Şemseddîn Kirmânî'nin yer verdiği bu sanatlara modern dönemde Arapça ve Türkçe yazılan bazı belâgat kitaplarında değinilmiştir. Edebiyat eserlerinde Muhammed Harîrî'nin *Makâmât* ve Nâsîf Yâzîcî'nin *Makâmât* adlı eserleri dışında örneklerine az rastlanması, klasik ve modern belâgat eserlerinin çoğunda bu sanatlardan söz edilmemesi, az bilindiklerine işaret etmektedir.

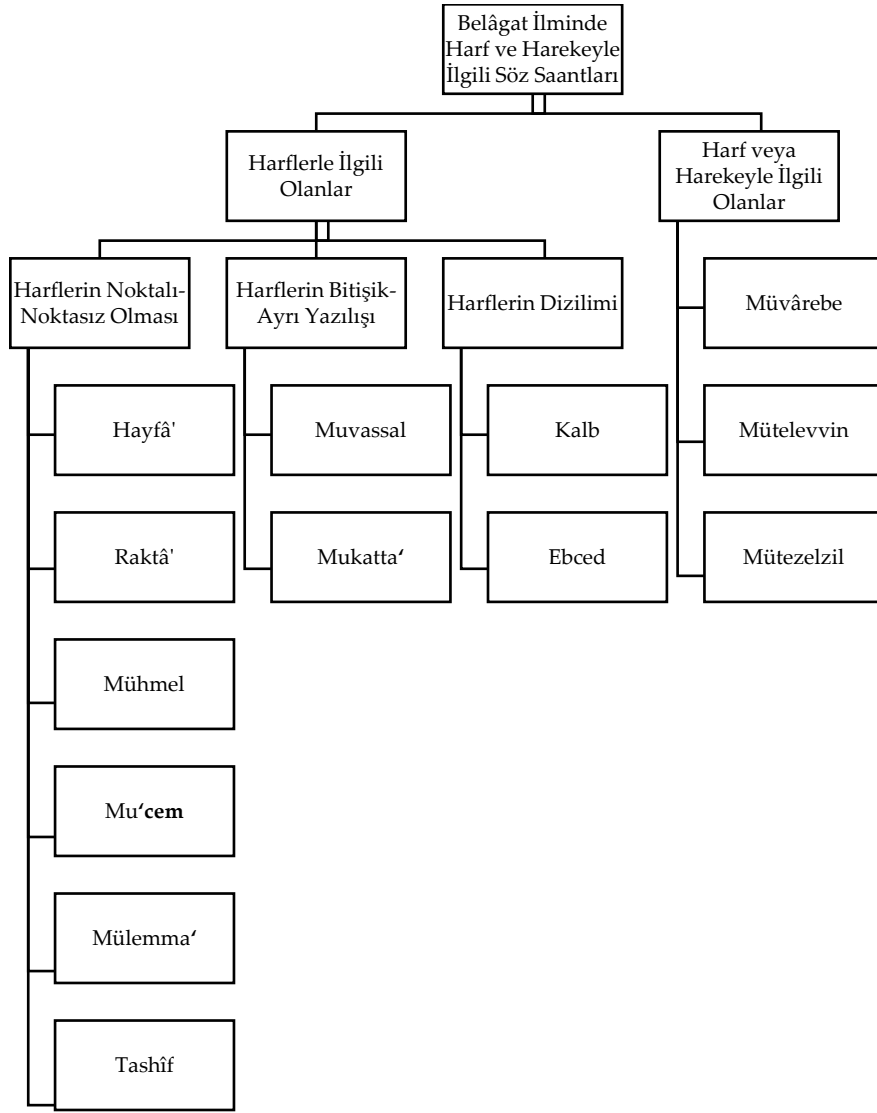
Birbirine bitişen veya birbirine bitişmeyen harflerle yazı yazma sanatları muvassal ve mukatta', harflerin noktalı veya noktasız olmasıyla ilgili olanlar gibi edebiyat eserlerinde örnekleri az olan sanatlardır. Klasik dönemde Vatvât ve İsmâüddîn İsferyânî, modern dönemde ise bazı belâgat eserlerinde bu iki sanat zikredilmiştir. Edebiyat eserlerinde muvassal ve mukatta' sanatlarının örneklerinin az olması, az bilinen sanatlardan olmalarına etki ettiği düşünülmektedir.

Harflerin dizilimiyle ilgili söz sanatları kalb ve ebced hesabıdır. İbarenin harfleri tersten okunduğunda yaklaşık olarak aynı ifadenin ortaya çıkması demek olan kalb sanatına Sekkâkî ve Kazvî'nin yer vermiş olması, bu sanatın harflerle ilgili diğer sanatlara göre daha çok bilinmesini sağlamıştır. Bedî' ilminde harflere dair bir tasnif olmadığından dolayı kalb sanatı, lafzî güzelleştiren sanatlar içinde yer bulmuştur. Abdülganî b. İsmâîl en-Nâblusî tarafından belâgat ilmine dahil edildiği düşünülen ebced ise modern dönem bazı belâgat kitaplarında geçmiş ve çoğu belâgat eserinde bu sanata değinilmemiştir.

Cümlede harf veya harekenin değişmesiyle ilgili sanatlar müvârebe ve mütelevvin'dir. Mütezelzil sadece harekenin değişmesiyle ilgilidir. Edebiyat ve belâgat eserlerinde bu üç sanattan en çok bilineni müvârebe olup mütelevvin ve mütezelzil örnekleri ve bilinirliği az olan sanatlardır.

Harf veya harekeyle ilgili sanatlardan kalb ve müvârebe'nin, diğerlerine göre daha çok bilinen sanatlar olduğu tespit edilmiştir. Hayfâ', raktâ', mühmel, mu'cem, mülemma', tashîf, muvassal, mukatta', ebced, mütelevvin ve mütezelzil sanatlarına çoğu belâgat eserlerinde yer verilmediği ve ebced hariç edebiyat eserlerinde örneklerinin az olduğu anlaşılmıştır.

Belâgat ilminde harf ve harekeyle ilgili olan edebî sanatları şematik olarak şu şekilde tasnif etmek mümkündür:

Kaynakça

- Abbâs, F. H. (2007). *el-Belâğa fûnûnüühâ ve efnânüühâ: İlmü'l-beyân ve'l-bedî'*. Ürdün: Dâru'l-Furkân lî't-tibâ'ati ve'n-neşri ve't-tevzî'.
- Abdurrâzık, H. İ. (1981). *min Kadâyâ'l-belâğati ve'n-nakdi 'inde Abdülkâhir el-Cürcânî*. Suudi Arabistan: Evkâfü Abdullah b. Türkî ed-Dahyân el-Hayriyye.
- Akdemir, H. (2021). *Belâgat: Meânî, Beyân, Bedî'* (2. bs). İstanbul: Nizamiye Akademi.
- Altuntaş, H., & Şahin, M. (Çev.). (2011). *Kur'ân-ı Kerîm Meâli* (12. bs). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Atîk, A. (t.y.). *fi'l-Belâğati'l-'Arabiyye: 'İlmü'l-Bedî'*. Beyrut: Dâru'n-Nahdati'l-'Arabiyye.
- Bahâüddîn es-Sübkî. (2003). *'Arûsü'l-efrâh fî şerhi Telhîsi'l-miftâh* (C. 1-2). Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye.
- Bulut, A. (2014). *Belâgat: Meânî, beyân, bedî'* (2. bs). İstanbul: İFAV.
- Bulut, A. (2016). *Bedî' İlmi* (1. bs). İstanbul: İFAV.
- Cârim, A., & Emîn, M. (t.y.). *el-Belâğatü'l-vâdiha: El-Beyân el-me'ânî el-bedî'*. Mısır: Dâru'l-Me'ârif.

- Cevherî, İ. b. H. (1987). *es-Sihâh tâcü'l-lüğa ve sihâhi'l-'Arabiyye* (4. bs, C. 1-6). Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn.
- el-Müttekî el-Hindî, A. (1981). *Kenzü'l-'ummâl fî süneni'l-ekvâli ve'l-ef'âl* (5. bs, C. 1-16). Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- Emîn, B. Ş. (1987). *el-Belâğatü'l-'Arabiyye fî seobiha'l-cedîd: 'İlmü'l-bedî'*. Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn.
- Ezherî, M. b. A. (2001). *Tehzîbü'l-lüğa* (C. 1-15). Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî.
- Habenneke, A. H. (1996). *el-Belâğatü'l-'Arabiyye: Üsüsühâ ve 'ulûmühâ ve fînûnühâ* (C. 1-2). Beyrut: ed-Dâru's-Şâmiyye.
- Harîrî, K. b. A. (1983). *Makâmâtü'l-Harîrî*. Beyrut: Dâru'l-Me'ârif.
- Hâşimî, A. (t.y.). *Cevâhiru'l-belâğa fî'l-me'ânî ve'l-Beyân ve'l-bedî'*. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye.
- Hatîb el-Kazvînî, C. (2003). *el-Îzâh fî 'ulûmi'l-belâğa*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Hatîb el-Kazvînî, C. (2010). *Telhîsu'l-miftâh*. Pakistan: Mektebetü'l-Büşrâ.
- Hatîb el-Kazvînî, C. (t.y.). *el-Îzâh fî 'ulûmi'l-belâğa* (3. bs, C. 3). Beyrut: Dâru'l-Cil.
- İbn Fâris, A. (1979). *Mu'cemü Mekâyîsi'l-lüğa* (C. 1-6). Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- İbn Hallikân, A. b. M. (1994). *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâü ebnâi'z-zemân* (C. 1-7). Beyrut: Dâru Sâdır.
- İbn Hicce el-Hamevî. (2004). *Hizânetü'l-edeb ve ğâyetü'l-ereb*. Beyrut: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl - Dârü'l-Bihâr.
- İbn Manzûr, M. el-İfrikî. (1993). *Lisânü'l-'Arab* (3. bs, C. 1-15). Beyrut: Dâru Sâdır.
- İbn Side, A. b. İ. (2000). *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zam* (C. 1-11). Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbn Tağrıberdî, E.-M. C. (t.y.). *en-Nücümü'z-zâhira fî mülûki Misr ve'l-Kâhira* (C. 1-16). Kahire: Vizâratü's-Sekâfeti ve'l-İrşâd el-Kavmî - Dârü'l-Kütüb.
- İsferâyînî, İ. (t.y.). *el-Atvel Şerhu Telhîs-i miftâhi'l-'ulûm* (C. 1-2). Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Kirmânî, Ş. (2003). *Tahkîku'l-fevâidi'l-giyâsiyye* (C. 1-2). Medine: Mektebetü'l-'Ulûm ve'l-Hikem.
- Matlûb, A., & Basîr, H. (1999). *el-Belâğatü ve't-tatbîk* (2. bs). Irak: Vizâratü't-Ta'lîmi'l-'Âlî.
- Medine Üniversitesi Komisyonu (Ed.). (t.y.). *el-Belâğa I el-beyân ve'l-bedî'*. Suudi Arabistan: Câmî'atü'l-Medîneti'l-'Âlemiyye.
- Merâğî, A. b. M. (1993). *'Ulûmü'l-belâğa -el-Beyân-el-Me'ânî-el-Bedî'*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Mustafa, İ., Zeyât, A., Abdülkâdir, H., & en-Neccâr, M. (t.y.). *el-Mu'cemü'l-vesît* (C. 1-2). Mısır: Dâru'd-Da've.
- Mutçalı, S. (2022). *Arapça Türkçe Sözlük*. İstanbul: Dağarcık.
- Müeyyed-Billâh el-'Alevî, Y. b. H. (2002). *et-Tirâz li esrâri'l-belâğa ve 'Ulûmi Hakâiki'l-i'câz* (C. 1-3). Beyrut: el-Mektebetü'l-'Unsuriyye.
- Nüveyrî, Ş. A. b. A. (2002). *Nihâyetü'l-Ereb fî fînûni'l-edeb* (C. 1-33). Kahire: Dârü'l-Kütübi ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye.

- Ömer, A. M. (2008). *Mu'cemü'l-lüğati'l-'arabiyyeti'l-muâsıra* (C. 1-4). Suudi Arabistan: Âlemü'l-kütüb.
- Râfî'î, M. S. (t.y.). *Târîhu âdâbi'l-Arab* (C. 1-3). Dimeşk-Kahire: Dâru'l-Kitâbî'l-'Arabî.
- Sa'îdî, A. (2005). *Büğyetü'l-îdâh li Telhîsi'l-miftâh fi 'ulûmi'l-belâğa* (17. bs, C. 1-4). Kahire: Mektebetü'l-Âdâb.
- Saraç, Y. (2013). *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat* (11. bs). İstanbul: Gökkuşbu.
- Sekkâkî, E. Y. Y. b. E. B. (1987). *Miftâhu'l-'ulûm* (2. bs). Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye.
- Sekkâl, D. (2020). *İlmü'l-bedî'*. Lübnan: el-Câmi'atü'l-Lübnâniyye.
- Selçuk, B., Kesik, B., Şenödeyici, Ö., Koşik, S., & Kola, F. (2022). *Söz ve Sihir Arasında Edebi Sanatlar* (2. bs; Ö. Şenödeyici, Ed.). Çorum: Kut Yayınları.
- Suyûtî, C. (2005). *el-Câmi'u'l-kebîr* (2. bs, C. 1-25). Kahire: el-Ezheru's-Şerîf.
- Teftâzânî, S. (2013). *el-Mutavvel Şerhü Telhîsi'l-miftâhi'l-'ulûm*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye.
- Tehânevî, M. b. A. (1996). *Keşşâfî ıstılâhâti'l-funûn* (C. 1-2; A. el-Hâlidî, Çev.). Beyrut: Mektebetü Lübnân Nâşirûn.
- Tîbî, H. b. M. (1987). *et-Tibyân fi 'İlmi'l-me'ânî ve'l-bedî' ve'l-beyân*. Beyrut: 'Alemü'l-Kütüb - Mektebetü'n-Nahdati'l-'Arabiyye.
- Vatvât, R. (1945). *Hadâiku's-sihr fi dekâiki'si'r* (İ. E. Şevâribî, Çev.). Kahire: Matba'atü Lecneti't-Te'lîf ve't-Terceme.
- Yâzicî, N. (t.y.). *Makâmâtü'l-Yâzicî* (4. bs). Beyrut: el-Matba'atü'l-Edebiyye.
- Zebîdî, M. M. (1965). *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs* (C. 1-40). Kuveyt: Daru'l-Hidaye.